

yanında Hz. Peygamber döneminden kalma davet mektupları, antlaşma ve iktâ metinleri gibi belgelerden ve savaşlarla ilgili bilgilere sahip kişilerden elde edilen haberler de yer almıştır. Vâkıdî ayrıca müs-lümanların ve müşriklerin bayrakları, savaş hazırlıkları, savaş düzenleri ve ordularının sayısı gibi konularda bilgi aktarır. Müşriklerin kervanlarını, putlarla münasebetlerini, halkın yiyeceklerini ve alışkanlıklarını, ziraî durumunu, müşrik kadınlarının savaşlarda ön sıralarda yer almasını, bazı meşhur savaşlarda ölenlerin isimlerini, esirlerin listesini, ele geçen ganimetlerin taksimini, bilhassa savaşlarla ilgili nâzil olan âyetleri ve bazı fikhî meseleleri zikreder.

Vâkıdî'nin doğrudan veya dolaylı şekilde bilgi aldığı kişilerin çoğu muhaddistir. Bununla birlikte kaynakları arasında Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî, Âsım b. Ömer b. Katâde gibi siyer ve meğâzî sahasında meşhur olanlar yanında Ebû Ma'sher es-Sindî, Ma'mer b. Râsîd ve Mûsâ b. Ukbe gibi meğâzîye dair müstakil eserleri bulunan hocaları da vardır. Ancak Vâkıdî eserinde İbn İshak'a hiç yer vermediği gibi ondan herhangi bir rivayet de nakletmemiştir. Bu husus özellikle çağdaş araştırmacılar tarafından çok tartışılmış, Vâkıdî'nin İbn İshak'tan intihal yaptığı, kendisini rakip gördüğü, eserlerinden faydalandığı halde bazı değişiklikler yapmak suretiyle bunu saklamaya çalıştığı şeklinde görüşler ileri sürülmüştür. Horovitz, *el-Meğâzî'deki birleşik senedlerden sonra zikredilen "dediler" veya, "Zikrettiğim râviler dışında bana bilgi veren başka sika râviler de vardır"* şeklindeki ifadelerin İbn İshak'a atf olduğunu ileri sürmüştür (*İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 107). İmam Mâlik'in diğer Medinelî muhaddislerin İbn İshak'ı bilhassa Ehl-i kitabın rivayetlerine itibar ettiği için eleştirmelerinden dolayı Vâkıdî'nin onun ismini zikretmekten çekindiği, ayrıca savaşların tarihlendirilmesi hususunda İbn İshak'tan farklı tarihler verdiği yorumu da yapmıştır. Diğer taraftan Vâkıdî henüz doğmadan önce İbn İshak Medine'den ayrıldığı için onunla hiç görüşmediği, İbn İshak'ın kaynaklarına bizzat kendisinin de ulaşabildiği, bu bakımdan benzerliklerin tabii karşılanması gerektiği gibi görüşler de ileri sürülmüştür. Bazı araştırmalarda yer alan Vâkıdî'nin *el-Meğâzî'sinde* İbn İshak'ın adını hiç zikretmemesine mukabil *Kitâbü'r-Ridde* ve *Fütûh* adlı kitaplarında ondan faydalanıp rivayet aldığı dair kayıtların bu eserlerden elde bulunanların ona ait olmadığı kabul edildiğinden nazarı itibara alınmama-

sı gerekir. Taberî'nin *el-Müntehab min Kitâbi Zeyli'l-Müzeyyel*'inde yer alan, Vâkıdî'nin İbn İshak hakkında Hz. Peygamber'in meğâzisi, Araplar'ın ahbâr, eyyâm, ensâb ve eş'ârını çok iyi bildiği, bütün bu sahalarda sika sayıldığı yolundaki ifadesi onun İbn İshak'a karşı olmadığını, aksine kendisini takdir ettiğini gösterir, ancak *el-Meğâzî'sine* ondan niçin rivayet almadığını açıklamaz (XI, 654). Bu konuyu *el-Meğâzî'den* örnekler vererek geniş biçimde inceleyen Şaban Öz, Vâkıdî'nin İbn İshak'ı zikretmesi halinde kendi orijinalitesini, yetkinliğini kaybedeceğini, bir nevi nâkil durumuna düşeceğini, bunun yerine İbn İshak'ı atlayarak başka kaynaklar aracılığı ile İbn İshak'ın ulaştığı haberlere ulaşmaya çalıştığını, ulaşamadığı durumlarda da metinler üzerinde oynayarak İbn İshak'tan faydalandığını söyler (*İlk Siyer Kaynakları*, s. 318; ayrıca bk. s. 311-319).

el-Meğâzî'nin baştan üçte bir hacmindeki kısmını ilk defa Alfred Von Kremer *Târîhu Meğâzî'n-nebbiyyi s.a.s. (History of Mohammad's Campaigns)* adıyla neşretmiştir (Calcutta 1856). Eserin Mısır'da yapılan ve tam metin olup olmadığı tesbit edilemeyen baskısından (Kahire 1278) sonra Arapça tam metnini ilk defa Abbas eş-Şirbînî (Kahire 1948), ardından Marsden Jones (I-III, London 1966) tahkik ederek yayımlamıştır. Son yayının Beyrut'ta birçok defa ofset baskısı yapılmıştır. İbn Hacer esere *Müntekâ min Meğâzî'l-Vâkıdî* adıyla bir ta'lik yazmıştır (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Tarih, nr. 522, vr. 83-150). J. Wellhausen eserin *Muhammed in Medina* adıyla Almanca bir özetini yapmıştır (Berlin 1882). Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Hacı Mahmud Efendi, nr. 4764) mütercimi bilinmeyen 386 varaklık bir Farsça tercümesi ve basılan bir Türkçe çevirisi vardır (İstanbul 1261). *el-Meğâzî'nin* metni, A. S. Wensinck'in hazırladığı *Miñtâhu künûzi's-sünne*'de hadis kaynaklarından biri olarak yer almıştır. Vâkıdî ve eserleri üzerine Jozef Horovitz (*De Waqidii Libro qui Kitâb al-Mağâzî inscribitur*, Berlin 1898), Kasım Şulul ve Abdülazîz b. Süleyman b. Nâsir es-Sellûmî (bk. bibl.) doktora tezi hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şâfiî, *el-Üm*, IV, 260-291; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 588; III, 1090; ayrıca bk. neşreden giriş, I, 5-35; a.mlf., *Kitâbü'r-Ridde* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Paris 1409/1989, s. 20 vd., ayrıca bk. neşreden giriş, s. 7-18; a.e. (nşr. Yahyâ el-Cübûrî), Beyrut 1410/1990; a.e. (nşr. Mahmûd Abdullah Ebû'l-Hayr), Amman 1411/1991; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, V, 425-433; VI, 369; VII, 334-335;

a.mlf., *eş-Tabakât: el-Mütemmim*, s. 415; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 518; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 431-432, 443; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VIII, 234, 238, 239, 241, 255, 261; a.mlf., *el-Müntehab min Kitâbi Zeyli'l-Müzeyyel* (a.e., XI içinde), s. 654; İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, Haydarâbâd-Dekken 1388/1968, I, 2 vd.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), London 1430/2009, I/2, s. 307-309; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 3-21; İbn Hubeys, *Gazavât* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1412/1992, I, 9, 12, 17 vd.; İbn Seyyidünâs, *Uyûnü'l-eşer*, Kahire 1356, I, 17-21; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IX, 454-469; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 662-663; İbn Hacer, *Tehtîbü't-Tehtîb*, IX, 364; Abdülazîz ed-Dürî, *Bahş fi neş'eti 'ilmi't-târîh 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1960, s. 30-32; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-'Askalânî*, Bağdad 1978, I, 592-595; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/2, s. 100-106; Kasım Şulul, *İlk Siyer ve Megazi Müelliflerinden Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî* (H. 130-207/M.747-823): *Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği ve Etkileri* (doktora tezi, 1996), ÜÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; J. Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu -İlk Siyer/Megazi Eserleri ve Müellifleri-* (trc. Ramazan Altınay - Ramazan Özmen), Ankara 2002, s. 92-110; a.mlf., "al-Wâkıdî", *El* (Fr.), IV, 1163-1164; Abdülazîz b. Süleyman b. Nâsir es-Sellûmî, *el-Vâkıdî ve Kitâbü'l-Meğâzî*, Medine 1425/2004, I-II; Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul 2008, s. 300-348; J. M. B. Jones, "İbn İshâq and al-Wâkıdî", *BSOAS*, XXII (1959), s. 41-51; İmtiaz Ahmed, "Bir Muhaddis Olarak Vâkıdî" (trc. Ramazan Özmen), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Van 2000, s. 429-440; E. Landau-Tasserion, "On the Reconstruction of Lost Sources", *al-Qantara*, XXV, Madrid 2004, s. 78-91; Ramazan Şeşen, "Vâkıdî", *İA*, XIII, 150-153; S. Leder, "al-Wâkıdî", *El*² (Fr.), XI, 111-113; İlyas Çelebi, "Kitâbü's-Sünne", *DİA*, XXVI, 116; a.mlf., "Sünnet", a.e., XXXVIII, 153.

MUSTAFA FAYDA

VAKIF

İslâm ülkelerinin toplum ve kültür hayatında önemli rol oynayan hayır müessesesi.

Sözlükte "durmak; durdurmak, alıkoymak" anlamındaki **vakıf** (**vakf**) kelimesi terim olarak "bir malın mâlikî tarafından dinî, içtimâî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi" şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder. Fıkıh mezhepleri ve fakihlerin vakfın hukukî niteliği, kurucu unsurları, bağlayıcılık kazanması ve vakfedilen malın mülkiyeti gibi hususlarda nisbeten farklı kanaatler taşımaları sebebiyle vakıf tanımları da değişmektedir. Ebû Hanîfe'ye göre vakıf, vakfedenin mülk bir aynı mülkiyetinde tutarak menfaatini fakirlere veya bir hayır cihetine tasadduk etmesidir. Ebû Yûsuf ve İmam Muham-

med vakfı, “menfaati insanlara ait olmak üzere mülk bir aynı Allah’ın mülkü olarak temlik ve temellükten ebediyen alıkoymak” şeklinde tanımlar. Ebû Hanîfe’ye göre vakıf işlemi bir tür âriyet niteliğindedir ve vakfedilen malın mülkiyeti hükmen vakıf yapanda kalmaktadır. İmâmeyn’e göre ise bunlar vakfedenin mülkiyetinden çıkıp Allah’ın (kamunun) mülkü haline gelmektedir. Hanefî doktrininde ve Osmanlı uygulamasında doğurduğu sonuçlar bakımından daha çok İmâmeyn’in tarifi benimsenmiştir. Şâfiî ve Hanbelî fakihlerinin vakıfla ilgili tarifleri de İmâmeyn’in tarifine yakındır. Mâlikî fakihlerinin, “takdire de olsa mülkiyeti verende kalmak üzere bir şeyin menfaatinin var olduğu sürece teberru edilmesi” biçimindeki tanımı, vakfedilen malın mülkiyetinin sahibinde kalması bakımından Ebû Hanîfe’nin tanımıyla paralellik gösterir. Ancak onlar menfaatlerin vakfını geçerli görmeleri sebebiyle tanımında “ayn” yerine “şey” kelimesini tercih ederler. Vakıf kelimesi “vakfedilen mal” anlamında isim olarak da kullanılır. Bu durumda çoğulu **evkâf** ve **vukûftur**. Fıkıh literatüründe vakıf kurumunu ifade etmek üzere “habs, hubus, ahhâs, ihtibâs, tahbîs, tesbîl, sebîl” gibi kelimeler de geçmektedir. Hanefî kaynaklarında ve Osmanlı uygulamasında daha çok vakıf kelimesi ve türevleri kullanılırken Şâfiîler, Mâlikîler ve Zâhirîler habs kökünden gelen kelimelere yer verirler. Bazı fıkıh eserlerinde vakıf karşılığında sadaka kelimesi kullanılmış ve bu kelimeye “mevkûfe, muharreme, müebbede, câriye” gibi sıfatlar eklenerek vakıf normal sadakadan ayırt edilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de vakıf kavramını ve kurumunu doğrudan çağrıştıracak bir ifade yer almamakla birlikte Allah yolunda harcama yapmayı, fakir, muhtaç ve kimsesizlere infak ve tasaddukta bulunmayı, iyilik yapmada ve takvada yardımlaşmayı, hayır ve yararlı işlere yönelmeyi öğütleyen birçok âyet müslüman toplumlarında vakıf anlayış ve uygulamasının temelini oluşturmuştur. Bunların içinden özellikle, “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız” âyeti (Âl-i İmrân 3/92) ve mescidlerin Allah’a ait olduğunun, Allah’ın mescidlerini ancak birtakım niteliklere sahip kimselerin imar edebileceğinin bildirilmesi (et-Tevbe 9/18-19; el-Cin 72/18) bazı âlimlerce vakıfla daha sıkı biçimde ilişkilendirilmiştir. Hz. Peygamber’in ve ashabin söz ve uygulamalarında vakıf kavramı ve kurumu için başlangıç ve dayanak teşkil eden birçok örnek vardır. Konuyla ilgili rivayetlerde va-

kıf anlamında daha çok sadaka ve habs kökünden kelimeler kullanılır. Resûl-i Ekrem insanın ölmesiyle amellerinin kesileceğini, bunun üç istisnasının bulunduğunu, birincisinin geride devamlı bir sadaka (sadaka-i câriye) bırakması olduğunu belirtmiş (Müslim, “Vaşiyet”, 14), Medine’deki bazı arazilerden başka Fedek ve Hayber hisselerinin bir kısmını da müslümanların yararına sadaka haline getirmiştir (Buhârî, “Veşâyâ”, 1; “Farzü’l-ḥumus”, 1; Müslim, “Cihâd”, 51-55; Ebû Dâvûd, “Ḥarâc”, 19). Hz. Peygamber’in bir binek hayvanından, silâhından ve vakfettiği arazilerden başka mal bırakmadığı rivayet edilir (Buhârî, “Veşâyâ”, 1). Hz. Ömer, Hayber’de ganimet olarak sahip bulunduğu değerli bir arazisini Resûl-i Ekrem’in, “Aslını alıkoym, gelirini tasadduk et” yolundaki tavsiyesine uyup satılmamak, hibe edilmemek ve miras kalmamak şartıyla ihtiyaç sahipleri için tasadduk etmiş (Buhârî, “Veşâyâ”, 22, 28-29), Hz. Osman da yine Resûlullah’ın yol göstermesiyle Medine’deki Rûme Kuyusu’nu satın alıp bütün müslümanların yararına tahsis etmiş (Tirmizî, “Menâkıb”, 18), Hâlid b. Velîd savaş aletlerini ve atlarını (Buhârî, “Zekât”, 49), Hz. Ali bir arazisini ve Yenbu’da bir su kaynağını vakfetmiş, diğer sahâbîler de ev ve arsa gibi mülklerini vakıf haline getirmiştir (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, VI, 160-161). Câbir b. Abdullah’ın, “Ben muhacir ve ensardan mal sahibi olup da vakıf yapmamış bir kimse bilmiyorum” dediği rivayet edilir (Hassâf, s. 15; Hz. Peygamber ve sahâbenin vakıflarıyla ilgili rivayetler için ayrıca bk. Hassâf, s. 1-18; Abdülhay el-Kettânî, I, 401-409). İslâm tarihinin ilerleyen dönemlerinde müslüman toplumlarında vakıf uygulamaları giderek artmıştır. Erken devirlerden itibaren bu kurum fıkıh literatüründe çeşitli yönleri ve türleriyle ele alınmış, kuruluş, işleyiş ve hükümleri etrafında ayrıntılı bir hukuk doktrini meydana gelmiş, gerek İslâm dünyasında gerekse Batı’da bu alanda yapılan araştırmalarla zengin bir literatür oluşmuştur (bir kısmı için bk. Muhyiddin Atıyye, sy. 33 [1417/1996], s. 187-198; Özcan, III/5 [2005], s. 513-552).

Vakfın Hukukî Niteliği ve Kuruluşu. İslâm hukukunda vakıf işlemi sözlü bir hukukî tasarruftur. Yararlanacak kimselerin belirlenmemiş olduğu kamu yararına yapılan vakıfların teknik anlamda bir akid sayılmayıp tek taraflı bir hukukî işlem teşkil ettiği konusunda İslâm hukukçuları ittifak halindedir. Dolayısıyla böyle bir vakfın kurulması için sadece vakfedenin ica-

bı yeterli olup kabul beyanına ihtiyaç yoktur. Fıkıh eserlerinde bu tür vakıfların hukukî niteliğine ilişkin “ikâ’, iskât, ihrâc” gibi kelimelerin yanında mecazi ve geniş anlamda akid terimine de rastlanır. Belli bir kesimin veya birinci kuşağı belli bir zümrenin yararına yapılan vakıfların dar ve teknik anlamda akid mi yoksa tek taraflı işlem mi sayılacağı fakihler arasında ihtilâfidir. Şâfiîler’in çoğunluğuna ve diğer mezhep âlimlerinin bir kısmına göre bu tür vakıflar teknik anlamda akid sayılır ve lehine vakıf yapılan kişilerin vakıftan yararlanması onların açıkça veya zımnen kabul beyanı olarak görülür. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler’in ekserisine ve Şâfiîler’in bir kısmına göre ise vakfın her çeşidi tek taraflı hukukî işlem niteliğindedir.

Fakihlerin çoğunluğuna göre vakıf işleminin irade beyanı (sîga), vakfeden (vâkıf), vakfedilen mal (mevkûf) ve vakıftan yararlananlar (mevkûfün aleyh) şeklinde dört unsur vardır. Hanefî hukukçuları vakfın kurucu unsurunun sîga, diğer unsurların sıhhat şartları olduğu görüşündedir. Sîgadan maksat vakfın kuruluşuna açıkça yahut örfen delâlet eden ve hukuken muhter sayılan irade beyanıdır. Vakıf, habs ve tesbîl kelimeleri bütün fakihlerce sarîh irade beyanı, sadaka gibi hem vakıf hem de başka mânaların kastedilmesi muhtemel sözler ise kinayeli irade beyanı sayılır. Farklı mezheplere göre hangi lafızların sarîh, hangilerinin kinayeli grupta yer aldığı hususunda fıkıh doktrininde ayrıntılı açıklamalar bulunur. Meselâ sadece yazılı beyanla yapılan vakıf işlemini Hanefîler geçersiz, Şâfiîler geçerli görmektedir. Mâlikî ve Hanbelîler yazıya ilâveten örfen beyan sayılan ve herhangi bir şekilde açıklanan irade beyanıyla kurulan vakfı da geçerli saymıştır. Öte yandan irade beyanında ikrah, hile ve hata gibi irade sakatlıklarının olmaması, vakfın kuruluşunun bir süreye veya geciktirici ya da bozucu şarta bağlanmaması, vakfın niteliğine yahut amacına aykırı bir şartın bulunmaması, irade beyanının kesinlik ifade etmesi ve vakıf işleminin ebedilik özelliği taşınması da gerekir. Ancak çoğunluğun aksine Mâlikîler bozucu veya geciktirici bir şarta bağlanan ya da bir süreye izâfe edilen vakıfları da geçerli saymakta, vakıfta ebedilik şartı aramayıp uzun veya kısa belli bir süreye bağlanan vakıf işlemlerini sahih kabul etmektedir. Ölümüne bağlı tasarrufla yapılan vakıflar bütün fakihler tarafından geçerli sayılır.

İslâm hukukçuları bağlayıcılık (lüzûm) ve teslim şartının varlığı açısından vakıf işle-

mini âriyet, köle âzadı, sadaka, hibe ve vasiyet gibi farklı akid ve işlemlere benzeterrek açıklar. Ebû Hanîfe ve Züfer vakfı ilke bakımından lâzım olmayan âriyet akdine, Ebû Yûsuf ile Şâfiî ve Hanbelîler'in çoğunluğu feshi imkânsız ve derhal lüzum ifade eden köle âzat etmeye benzetmektedir. İmam Muhammed ve Mâlikîler'in çoğunluğu ise vakfı sadakaya benzeterek bağlayıcı saymakla birlikte tamam olması için teslim ve kabzı şart koşturmaktadır. Netice itibarıyla usulüne uygun biçimde kurulup hâkim kararıyla tescil edilen, vasiyet şeklinde ölüme bağlı bir tasarrufla yapılan, tesis amacına uygun yararlanılmaya başlanan, meselâ mescid şeklinde ifraz edilip içinde namaz kılınan ve mezarlık olarak ayrılıp içinde ölü defnine izin verilen vakıflar fakihlerin ittifakıyla bağlayıcılık kazanır. Bunun dışındaki vakıflar Ebû Hanîfe'ye göre bağlayıcı değildir, vakfeden kimse istediği zaman vakıftan rücû edebilir. Vakfedilen malın mülkiyeti konusu da fakihler arasında tartışmalıdır. Mâlikîler'le bazı Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî fakihlerine göre vakfedilen mal vakfedenin mülkiyetinden çıkmaz, fakat vakfeden bu hakka dayanıp vakfın mahiyetiyle bağdaşmayan tasarruflarda bulunamaz. Hanefî ve Şâfiîler'deki mutemet görüşe ve Ahmed b. Hanbel'den bir rivayete göre vakfedilen mal vakfedenin mülkiyetinden çıkarak menfaati kamuya, mülkiyeti Allah'a ait bir mal haline gelir. Hanbelîler'in meşhur görüşüne ve bazı Şâfiî fakihlerine göre ise vakfedilen malın mülkiyeti, lehine vakıf yapılan kimselere intikal eder. İslâm hukukçularının ittifakıyla vakfedenin temlik ve teberruya ehil olması yani âkil bâliğ, reşid, hür ve hacir altına alınmamış bulunması gerekir. Gerek vakfedenin gerekse vakıftan yararlanacak kimselerin müsülman veya İslâm devletinin tebaasından olması şartı aranmamıştır. Ölüm hastalığında yapılan vakıflar ise vasiyet hükümlerine tâbidir.

Vakıf konusu malın özel mülk, dinen yararlanılması mubah (mütekavvim) ve sonradan anlaşmazlığa yol açmayacak ölçüde belirli olması gerektiği konusunda fakihler ittifak etmiştir. Mâlikîler dışındaki bütün fakihlere göre bunun ayrıca ayn olması da şarttır. Çünkü fakihlerin büyük çoğunluğuna göre vakıf ancak sürekli ve ebedî bir statüde kurulabildiği için vakfedilecek malların buna uygun bulunması gerekir. Mâlikîler ise menfaatlerin ve bazı hakların da bağımsız şekilde vakfedilebileceği görüşündedir. Hanefîler ayrıca mevkûfun akar/gayri menkul olmasını gerek-

li görmüşlerse de zaman içinde ihtiyaçlara göre bu kaideye bazı istisnalar getirilmiş, bu çerçevede akarların mütemmim cüzü kabul edilen menkullerle akarların işleyiş ve devamına hizmet edebilecek malların akara tâbi olarak vakfı geçerli sayılmıştır. Arsa ile birlikte binanın, arazi ile birlikte bazı hayvanların ve tarım aletlerinin, gayri menkulle bağlı yol, geçit, su içme ve su alma gibi irtifak haklarının vakfı bunun örnekleri arasındadır. Diğer taraftan Ebû Yûsuf'a göre akara tâbi olmasa bile silâh ve at gibi savaş araçlarının, İmam Muhammed'e göre de mushaf, kitap, cenaze aletleri, balta ve yemek kapları gibi vakfedilmesine örf ve teamül gereği ihtiyaç duyulan menkullerin vakfı câiz ve geçerli kabul edilmiştir. Osmanlı uygulamasında vakıf konusunda İmam Muhammed'in görüşü esas alınmış, fakir çiftçiler için tohumluk buğday vb. hububat, fakirlerin yararlanması için süt hayvanları, fakir kız ve kadınlar için gelinlik ve süs eşyaları gibi menkul malların vakfı örf ve teamüldeki ihtiyaç göz önüne alınarak geçerli kabul edilmiştir.

Menkul mallar içinde yer alan nakit para vakfının özellikle Osmanlı vakıf hukuku ve tarihinde ayrı bir önemi vardır. Mâlikîler'deki mutemet görüşe Şâfiî ve Hanbelî fakihlerinden bir kısmına göre câiz ve geçerli sayılan nakit para vakfı klasik dönem Hanefî doktrininde hakkında nas ve teamül bulunmadığı gerekçesiyle câiz görülmemiştir. Sadece bazı Hanefî eserlerinde İmam Züfer'in nakit para vakfına kayıtsız şartsız cevaz verdiği nakledilmekte, ayrıca örf ve teamüde yer alması halinde bunun câiz kabul edileceği mezhepte zayıf bir görüş olarak belirtilmektedir. Bununla birlikte Osmanlı toplumunda XV. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanmaya başlayan para vakfı uygulaması ilk dönemlerde ulemâ arasında ciddi bir görüş ayrılığına yol açmazken daha sonraları, özellikle XVI. yüzyılın ilk yarısında karşıt görüşlü Osmanlı ulemâsı ve şeyhülislâmlar arasında hararetli tartışmalar yapılmasına sebebiyet vermiş, konu hakkında birçok risâle kaleme alınmıştır. Bu tartışmalarda, vakıf paralarının işletilmesi yollarından biri olan "muâmele-i şer'iyye" usulünün İslâm'ın yasak ettiği ribâ ile yakından ilgili bulunmasının da önemli payı vardır. Ancak 1548 yılında Şeyhülislâm Ebüssüûd Efendi tarafından para vakfının cevazı yönünde fetva ve emir çıkartılmasıyla birlikte para vakıfları resmî ve bağlayıcı bir uygulama haline gelmiştir. Bu dönemde para vakfının cevazı İmam Züfer'e nis-

bet edilen olumlu görüş, İmam Muhammed'in örf ve teamül kriteri ve genelde maslahat ve ihtiyaç ilkeleriyle temellendirilmiştir.

Kendilerinden doğrudan doğruya yararlanılan mescid, hastahane ve kabristan gibi vakıflarda vakfedilen malın taksim ve ifraz edilerek bağımsız birim haline getirilmesi de fakihlerin ittifakıyla şarttır. Kendilerinden doğrudan doğruya değil de gelirleriyle yararlanılan şâyi hisseli yerlerin belirli hisselerinin vakfı -taksimi kabil olsun veya olmasın- fakihlerin çoğunluğu tarafından câiz görülümüşken Mâlikîler taksimi kabil olmayan ortak malın vakfında diğer hisse sahiplerinin iznini şart koşarlar. Vakfın tamamlanması için teslimi ve kabzı şart gören İmam Muhammed ise taksimi kabil olmayan şâyi hisseli malların vakfedilmesini câiz görmez.

Vakfın menfaatlerinin ait bulunduğu cihete, yani lehine vakıf yapılan kişi ve gruplara "mevkûfun aleyh, meşrûtün leh, masraf-ı vakıf" adı verilmektedir. Vakıfta ibadet ve hayır niyeti ve özelliği yer aldığından vakfın menfaatlerinin tahsis edildiği yerin bir hayır ciheti olması, en azından dinen yasak kılınmış bir hususa tahsis edilmemesi gerekir. Özellikle Hanefî fakihleri hayır şartının gerçekleşmesi için vakfın gelirlerinin devamlı şekilde sarfedileceği yerin açıkça veya zımnen zikredilmesini gerekli görmüştür. Mevkûfun aleyh, fakirler gibi niteliği belirlenmiş bir grup ve kesim olabileceği gibi mescid, medrese, kütüphane, hastahane, yol, çeşme ve benzeri kamu malları hatta hayvanlar da olabilir. Mevkûfun aleyh genel ve özel olabilir. Fakihler vakıftan yararlananların sayısı belli ve 100'den aşağı ise mevkûfun aleyhin özel, 100'den fazla ise genel sayıldığı görüşündedir. Mevkûfun aleyhi genel olan vakıflarda fakirler, öğrenciler ve gaziler gibi genel bir nitelik veya unvan zikredilmelidir. Mevkûfun aleyhin özel olması durumunda tayin edilmesi gerekir. İslâm hukuk doktrininde aksine kanaatler bulunmakla birlikte bir kimsenin fakirlik veya zenginliğine bakılmaksızın yahut böyle bir şart ileri sürmeksizin kendi yakınları, çocukları ve torunları yararına vakıf tahsis etmesi câiz görülümüştür. Mevkûfun aleyhin özel olduğu vakıflarda bunların ortadan kalkmasından sonra vakfın fakirlere kalacağıının belirtilmesi şarttır.

Vakıf Çeşitleri. Klasik fıkıh eserlerinde birçok vakıf çeşidine rastlanmaktadır. Sonraki dönemlerde ve yakın tarihte bunlara yeni bazı vakıf türleri de eklenmiştir. Vakıfları şu şekilde gruplandırmak müm-

kündür: 1. Vakıflar malın mülkiyeti itibarıyla sahih ve gayri sahih kısımlarına ayrılır. Konusunu mülk arazi veya diğer mülk menkul ve gayri menkul malların teşkil ettiği vakıflar sahih vakıflardır. Vakıf denilince esasen akla gelen de budur. Gayri sahih vakıflara irsâdî vakıflar yahut tahsisat kabulinden vakıflar da denilmektedir. Bu tür vakıflar devlete ait arazinin kuru mülkiyeti yine devlette kalmak şartıyla gelirlerinin kamu otoritesi tarafından beytülmalde hakkı olan bir cihete tahsisinden ibarettir. Buna göre devlet eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri gibi kamu hizmetlerinin finansmanı için devlete ait mîrî arazinin gelirlerini vakıf adıyla devamlı şekilde tahsis etmektedir. Vakfın bu çeşidinde vakfedilen malda mülk olma özelliği bulunmadığı ve bu yüzden gerçek anlamda vakıf sayılmadığı için buna gayri sahih vakıfların hukuken geçersiz sayıldığı anlamına gelmez. Gayri sahih vakıflar mîrî arazi hükümlerine tâbi kılınmıştır (bk. İRSÂDÎ VAKIF). 2. Yararlananlar açısından vakıflar hayrî ve zürrî kısımlarına ayrılır. Hayrî vakıflar doğrudan doğruya hayır amacıyla kurulan ve yararlananları fakirler, yolcular, öğrenciler gibi genel bir nitelendirme ile belirlenen kişiler olan vakıflardır. Vakıftan yararlananların vakfedenin zengin veya fakir hısımlarından meydana geldiği ve fakirlerin yararlanması bunların ortadan kalkması şartına bağlandığı vakıflara zürrî vakıflar denilmektedir. Bu tür vakıflara evlâtlık veya ehli vakıf adı da verilmektedir. Fakihlerin büyük çoğunluğu tarafından câiz görülen zürrî vakıflar son asırlarda uzun tartışmalara yol açmışsa da Osmanlı toplumunda bunların meşrû sayıldığı ve önemli oranda uygulandığı bilinmektedir. 3. Kendilerinden yararlanma biçimleri açısından vakıflar aynı ile faydalanılanlar ve aynı ile faydalanılmayanlar diye iki kısma ayrılır. Aynı ile faydalanılan vakıflara vakıf hukuku literatüründe “müessesât-ı hayriyye, hayrât, hayrât ve meberrât” isimleri verilmektedir. Bunlar da iki gruba ayrılır. Birincisi mâbed, kütüphane, misafirhane, çeşme, kuyu, köprü, ribât ve umumi mezarlık gibi herkesin faydalanabileceği, ikincisi imaret, hastahane ve dulhâne gibi sadece fakirlerin yararlanabileceği kurumlardır. Aynı ile faydalanılmayan vakıflar kendilerinden doğrudan doğruya değil gelirleri sayesinde yararlanan vakıflardır. Bu tür vakıflarda topluma verilen hizmetin devamını sağlamak için ihtiyaç duyulan sermaye vakfın işletilmesiyle elde edilir. Gelirinden yararlanı-

lan arazi, bağ bahçe ve maden ocağı gibi vakıf gayri menkullere “müstegallât”, üstü kapalı iş hanı, çarşı ve ev gibi akarlar da “müsakkafât” denilmektedir. Osmanlı uygulamasında bu tür vakıflar işletilme usulü bakımından “icâre-i vâhidedi, icâre-tenli, mukâtaali ve icâre-i vâhidedi kadîmeli” şeklinde dört gruba ayrılmıştır. Bunların bir kısmı üzerinde tarihî süreç içerisinde bazı ihtiyaçların zorlamasıyla gedik, kirdâr, hulûv, örf-i belde ve süknâ gibi aynı nitelikli tasarruf hakları tesis edilmiştir.

Vakfın Hükümleri. Bir vakfın nasıl yönetilip işletileceği, vakfedilen maldan kimlerin hangi esas ve ölçüler içinde yararlanacağı vakfedenin iradesiyle belirlenir. Vakfedenin bu konudaki beyan ve şartlarını içeren, vakfın âdeta tüzüğü niteliğindeki yazılı belgeye “vakfiyye” adı verilmektedir. Vakfiyyede yer alıp vakfın kuruluş ve meşruiyet esaslarına aykırı olmayan şartlara bir zaruret bulunmadıkça uyulması gerektiği hususunda âlimler ittifak halindedir. Fıkhta bu şartların önemi ve bağlayıcılığı, “Vâkıfın şartı şâriin nassı gibidir” kaidesiyle ifade edilmiştir. Vakfedilen mal kamu mali statüsündedir ve satılmaz, hibe edilemez, hiçbir şekilde temellük edilemez. Vakıf mallarının işletilmesi ve kiraya verilmesi vakfiyyedeki şartlara göre ve rayiç bedelle yapılır. Vakfın yeni bir vakfa dönüştürülmesi (istibdâl) konusunda fıkıh mezheplerinin farklı görüşleri vardır. Bu konuda en müsamahalı yaklaşımı benimseyen Hanefîler’in çoğunluğuna göre bu ancak vakıf konusu malın kendisinden yararlanılmaz veya masrafını gelirinin karşılamaz duruma düşmesi halinde ve hâkimin kararıyla olabilir. Bu durumda da vakfın rayiç bedelin altında satılmaması ve satış bedeliyle aynı maksatlı daha iyi bir vakfın kurulması şarttır. Menfaatleri mal kabul etmeyerek bunların gasbının tazmini gerektirmediği görüşünü benimseyen Hanefîler bile vakıf mallarının zarar görmesini önlemek amacıyla bunların menfaatini tazmine tâbi bir mal şeklinde değerlendirmişlerdir. Fakihler, vakfın bakım ve onarımı için -ihtiyaç duyulması halinde- belirli kayıt ve şartlar çerçevesinde vakıf adına borçlanmanın câiz olduğunu kabul etmişlerdir.

Vakfın Yönetimi. Usulüne uygun biçimde kurulan vakfın kendisinden beklenen amacı gerçekleştirebilmesi için vakfiyyedeki şartlara uyulması ve vakfın yararının tizlikle korunması, bakım ve onarımının yapılması, işletilmesi ve elde edilen gelirin hak sahiplerine dağıtılması gerekir. Va-

kıfla ilgili bu hizmetler ve diğer hükümler esas itibarıyla vakıf görevlileri tarafından yürütülmektedir. Devlet başkanı ve hâkimlerin, vakfiyyede şart koşulmasına gerek olmaksızın vakıflar üzerinde kamu velâyetine dayalı doğrudan doğruya gözetim ve denetim yetkileri vardır. Fıkhta şer’î hükümler ve vakfiyyedeki şartlar çerçevesinde vakfın işlerini idare etme yetkisine “velâyet” (vilâyet) denilmektedir; bu yetkiye “tevlîyet” adı da verilir; Osmanlı uygulamasında daha ziyade bu kelime kullanılmıştır. Vakfın işlerini vakfiyye şartlarına uygun biçimde yönetmek ve gözetmek üzere tayin edilen kişiye “mütevelli” veya “nâzir” denilmektedir. Nâzir kelimesi, özellikle Osmanlı uygulamasında mütevellinin vakıfla ilgili tasarruflarını kontrol etme ve gerektiğinde ona vakıfla ilgili meselelerde danışmanlık yapma görevini üstlenen kişi veya organlar için de kullanılmıştır. Vakıf üzerinde velâyet hakkına sahip kişi ve makamların kimlerden oluştuğu, bunların ehliyet şartları, görev ve yetkileri, hak ve sorumlulukları, vakıf hakkındaki tasarrufları, tevlîyet görevinin sona ermesi veya devri, geçici yahut sürekli statüde yeni görevlilerin tayini, vakıfla ilgili görevler, vakıf gelirlerinin taksimi, vakıf idarelerinin denetimi, vakıfla ilgili davalar ve bunlarda zaman aşımı gibi konular genel fıkıh eserlerinde ve vakfa dair literatürde ayrıntılı biçimde ele alınmış ve dönemler arasında bazı önemsiz farklar bulunsun da istikrarlı bir çerçeveye bağlanmıştır. Mütevelli ve diğer kamu görevlilerinin vakıflar hakkındaki tasarrufları vakfı koruyup gözetme şartıyla geçerli, bu kişilerin ve organların vakfın yararına aykırı uygulamaları ise geçerli değildir. Mesela mütevelli vakfı malı tamir için rayiç fiyatın üstünde bir ücretle işçi çalıştıramaz veya bir malzeme satın alamaz. Bunu yaptığı takdirde fazla kısmı kendisinin ödemesi gerekir. Hanefîler’e ve Şâfiîler’deki mutemet görüşe göre vakfedilen malın ayından zekât verilmemesi. Vakfın kuru mülkiyetinin vakfedende kaldığını kabul eden Mâlikîler’le belirli kişiler lehine yapılan vakıflarda mülkiyetin mevkûfün aleyhe geçtiğini ileri süren Hanbelîler’e göre ilgili kimseler vakıf malın zekâtını vermekle yükümlüdür. Vakıf malın geliri ise bundan yararlananlar açısından bütün âlimlere göre zekâta tâbidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-‘Arab, “vâkıf” md.; *Kâmus Tercümesi*, III, 762-764; Şâfiî, *el-‘Um* (nşr. Rif’at Fevzi Abdülmuttalib), Mansûre 1422/2001, V, 105-128; Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, Kahire 1322; Ebû Bekir el-Hallâl, *el-Vuquf min mesâ’ili'l-İmâm Ahîmed b. Hanbel es-Şeybânî* (nşr. Abdullah b. Ah-

med b. Ali Zeyd), Riyad 1989; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1352, VI, 160-161; Serahsî, *el-Mebûsût*, XII, 27-47; Kâsânî, *Bedâ'îc*, VI, 218-221; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh M. el-Hulvî), Kahire 1406/1986, VIII, 184-238; Nevevî, *el-Mecmû'*, XVI, 241-335; a.mlf., *Ravzatü'l-ğâlibin* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecvûd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1412/1992, IV, 377-425; İbn Cüzey, *Kavâninü'l-ahkâmî's-şer'îyye*, Kahire 1405-1406/1985, s. 242-244; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, Beyrut, ts. (Dârü ihyâi't-türâsî'l-Arabî), V, 416-453; Burhâneddin et-Trablusî, *el-İs'âf fi ahkâmî'l-evkâf*, Mektepe 1986; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl* (nşr. Zekeriyâ Umeyrât), Riyad 1423/2003, VII, 626-674; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc* (nşr. M. Halîl Aytânî), Beyrut 1418/1997, II, 485-511; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kunâc*, IV, 240-297; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, II, 350-491; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Kahire 1328, IV, 75-97; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 357-456; Muhammed Kadri Paşa, *Kânûnû'l-'adl ve'l-inşâf* (nşr. Ali Cum'a Muhammed – M. Ahmed Sirâc), Kahire 1427/2006, tür.yer.; Ömer Hilmi Efendi, *İthâfü'l-ahlâf fi ahkâmî'l-evkâf*, Ankara, ts. (Vakıflar Genel Müdürlüğü); Halil Şükürî, *Ahkâm-ı Evkâf*, İstanbul 1329; Ali Haydar, *Terîbü's-sunûf fi ahkâmî'l-uukûf*, İstanbul 1337; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, I, 401-409; H. Cattan, "The Law of Wakf", *Law in The Middle East: Origin and Development of Islamic Law* (ed. Majid Khadduri – H. J. Liebesny), Washington 1955, I, 205; Hüseyin Hatemî, *Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi: Önceki ve Bugünkü*, İstanbul 1969; M. Ebû Zehre, *Muâharât fi'l-vakf*, Kahire 1971; Ali Himmet Berkî, *Vakıflar*, İstanbul 1976; Muhammed b. Âbid el-Kübeyî, *Ahkâmü'l-vakf fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Bağdad 1397; M. Mustafa Şelebî, *Ahkâmü'l-vesâyâ ve'l-evkâf*, Beyrut 1982; Bilmen, *Kamus*², IV, 155-372; Ziya Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul 1985; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Vesâyâ ve'l-vakf fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dimaşk 1407/1987; Fatih Mehmet Kaya, *İslâm Toplumunda Vakıfın Ortaya Çıkışı Yapısı ve Kısımları* (yüksek lisans tezi, 1987), ÜS Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988; Ahmed Ferrâc Hüseyin, *Ahkâmü'l-vesâyâ ve'l-evkâf fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1989; Elmalî M. Hamdi Yazır *Gözüyle Vakıflar: Ahkâmü'l-evkâf* (s.nşr. Nazif Öztürk), Ankara 1995; Ali Bardakoğlu, "Vakıf", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Gün-lük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, IV, 432-439; Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*, İstanbul 1998; Münzir Kahf, *el-Vakfû'l-İslâmî tetâvürühü idâretühü tenmiyetüh*, Dimaşk 1421/2000; Ahmed Ebû Zeyd, *Nizâmü'l-vakfi'l-İslâmî*, Rabat 1421/2000; Ahmed er-Reysûnî, *el-Vakfû'l-İslâmî mecâ-lâtühü ve eb'âdüh*, Rabat 1422/2001; H. Mehmet Günay, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Kamu Malları*, İstanbul 2001, s. 88-97, 110-112, 267-277; Mehmet Şimşek, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Müna-kaşalar", *AÜİFD*, XXVII (1985), s. 207-220; Muh-yiddin Atıyye, "el-Vakf: Kâ'imetün bibliyoğrafîyye müntekât", *el-İctihâd*, sy. 33, Beyrut 1417/1996, s. 187-198; Kâşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni Ebus-suud Efendi'nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı

Değerlendirmeler", *Gazi Üniversitesi Çorum İla-hiyat Fakültesi Dergisi*, IV/7-8, Çorum 2005, s. 33-58; Tahsin Özcan, "Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5, İstanbul 2005, s. 513-552; Bahaeddin Yediöldüz, "Vakıf", *İA*, XIII, 153-172; R. Peters, "Wakf", *EP* (İng.), XI, 59-63; "Wakf", *Mv.F*, XLIII, 108-222.

HACI MEHMET GÜNAY

□ TARİH. İslâm tarih ve medeniyetin-de önemli bir hayır müessesesi olarak vakıf VIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar bütün İslâm ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında son derece etkili olmuştur. Vakfın temelinde insanlığa karşı şahsî ve vicdanî sorumluluk hissi, iyilik, şefkat, yardımlaşma/daya-nışma duygusu vb. değerler ve bu değerleri kendisine ilke edinmiş kişinin hür iradesi yatar. Mekke ve Medine'de ortaya çıkan İslâmiyet kısa sürede çok farklı kül-türlerin mevcut olduğu geniş coğrafyalara yayılmıştır. İslâm medeniyeti bu coğrafyalarda teşekkül etmiştir. Bir dine inanan ve onu yaşayanlar, bu inanç sistemi çerçevesinde kendi kültürlerini ya da medeniyetlerini şekillendirirken temasa geçtikleri önceki kültürlerden etkilenmiş; inanç sistemlerine, dünya görüşlerine ve yaratıcılık kabiliyetlerine göre aldıkları unsurları yeniden biçimlendirmişlerdir.

Vakıf kelimesinin Kur'an'da geçmemesi kurumun kökeninin tartışılmasına yol açmıştır. Ancak Kur'an'da böyle bir müessesenin doğuşuna vesile olabilecek kavramlar mevcuttur ve bunlar vakıf literatüründe sürekli tekrarlanmıştır. Allah yolunda mal harcamak (el-Bakara 2/195, 261), iyilik yapmada ... yardımlaşmak (el-Mâide 5/2), hayrat yapmakta yarışmak (el-Bakara 2/148; Âl-i İmrân 3/114) bunların başında gelir. Felsefesi sadaka, hayrat vb. Kur'an kavramlarıyla ilişkilendirilebilen vakıf hukukî açıdan Hz. Peygamber'in ve sa-hâbenin uygulamalarına dayandırılmıştır. Gerçekten sadaka ve sadaka-i câriye kavramlarını içeren ve tarih boyunca hemen hemen bütün vakfiyelerde zikredilen hadisler vakfın sürekliliği ve bağlayıcılığı gibi kavramları içerir. Dolayısıyla sadaka ve sadaka-i câriye hadisleri İslâm vakfının temellendirilmesinde ve gelişip yayılmasında büyük rol oynamıştır.

İslâm dünyasının her yanında bulunan mescid ve camiler, mektep ve medreseler, imaretler, tekke, hankah ve zâviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, hastahaneler, çeşmeler ve sebiller, hamamlar, makbereler, yollar ve köprüler, kervansaraylar vb. eserler sundukları hizmetlerle bir-

likte hayrat kavramının tezahürleridir. Bu eserlerin en gelişmiş örnekleri bir araya gelip bütünleşerek İslâm şehirlerine görünüm, estetik ve işlevsellik açısından damgasını vurmuştur. Hayratın sürdürülebilirliği onun düzenli biçimde işlenmesini sağlayan tarım alanları, bina, nakit para gibi gelir kaynaklarına sahip olmasına bağlıdır. Bunlara "asl-ı vakf" yahut "akar" (çoğulu akarât) deniliyordu. Vakıf kelimesi aslında hukukî bir akdi ifade etmekle birlikte zamanla akar ve hayratı belirtmek için de kullanılmış, hatta onların yerini almıştır. Akar/akarat kurumun ekonomik gücünü, hayır/hayrat ise vakfın doğrudan kamu hizmeti sunan bölümünü, diğer bir ifadeyle akarat kurumun vasıtasını, hayrat gayesini, vakıf ise kuruma hayatîyet kazandıran hukukî işlemi ifade ediyordu. Burada hayrat, akarat ve vakıf kavramlarından oluşan bir sistem söz konusudur. Bu sistem, bir kişinin kazanıp elde ettiği mülk bir akarını hür iradesiyle insanların ihtiyacını gidermek üzere hayra tahsis etmesi ve bunlar arasındaki ilişkileri bir akidle hukukî statüye bağlamasından ibarettir. Hukukî akdin vakıf kelimesiyle tanımlanması bu işlemle kişinin tahsis ettiği mal varlığının belirlediği amaç dışında kullanılmaması için satış, hibe vb. hukukî işlemlerden alıkoymayı, böylece kuruma süreklilik kazandırmayı istemesinden kaynaklanmaktadır.

XIX. yüzyılda İslâm ülkelerini işgal eden Batılılar, bu ülkeleri sömürgeleştirme hareketlerine engel gördükleri vakıf müessesesine karşı tavrı almışlar, vakıf kelimesinin anlamından hareketle ve sırf normatif yorumlarla kurumun ekonomiye zarar verdiğinden bahsederek vakfın aleyhinde bulunmuşlardır. Bunun sonucunda Cezayir'den Hindistan'a kadar vakıflar giderek iktisadî refaha ve sosyal gelişmeye engel telakki edilmeye başlanmıştır. 100 yıllık süre vakıfların tasfiyesi, vakıf mallarının alınır satılır duruma gelmesi ve işgalcilerin eline geçmesi için hukukî çareler aranması, yeni yasalar çıkarılması ve bunların uygulanması mücadelesiyle geçmiş, bu konuda geniş bir literatür oluşmuştur. Fakat XX. yüzyılın ikinci yarısında arşivlere dayalı ilk el kaynaklardan hareket edilmesi ve hukuk metinleriyle uygulamayı gösteren belgelerin karşılaştırılması suretiyle yapılan araştırmalar vakıf taşınmaz mallarının dondurulmadığını, "istibdâl" ve "ir-sâd" denen hukukî mekanizmalar sayesinde ve kanunun izin verdiği diğer vasıtalarla pazarın talepleri bağlamında ekonominin tamamlayıcı bir parçası halinde